

Observacions metodològiques sobre la història de la diglòssia a Catalunya

A propòsit d'alguns treballs recents

JOAN-LLUÍS MARFANY

L'investigador que es fica per primer cop en un terreny de recerca que li és desconegut s'arrisca a cometre barroers errors i omissions, especialment, pel que fa a aquestes, de caràcter bibliogràfic. És el que m'ha passat a mi en la meva recent incursió dins el camp de la història de la nostra llengua: se'm van escapar un llibre i alguns articles als quals, com a mínim, hauria hagut de fer referència.¹ Ara, després de llegir-los, puc dir que res del que contenen no m'hauria fet canviar ni una coma del que vaig escriure. Cap d'ells no aporta ni informació ni arguments nous que exigeixin consideració i resposta, mentre que les objeccions, específiques o generals, que vaig fer a la bibliografia que sí que vaig consultar els són aplicables a tots, en graus diversos. Naturalment, la tranquil·lització de la meva pròpia consciència professional és una qüestió privada que no mereix pas, en si, de ser feta pública. He pensat, però, que algunes de les reflexions a què donen peu aquests textos i algunes de les crítiques a què es presten tenen un valor metodològic generalitzable que potser sí que en justifica la difusió. Per tal de reforçar el possible interès objectiu d'aquestes notes, hi he incorporat les observacions que m'han inspirat alguns altres treballs que van quedar o haurien quedat exclosos de tota referència en el meu llibre per la meva decisió de circumscriure-m'hi a la Catalunya estricta –i, a partir del 1659, més precisament encara, a la Catalunya espanyola. No és pas que els hagi triat, aquests darrers textos, pel seu valor intrínsec –es tracta, de fet, de coses relativament menors, de molta menys entitat i ambició que no altres estudis sobre aquestes altres zones de l'àmbit lingüístic. És, simplement, que són els que he llegit més recentment i que il·lustren algunes qüestions concretes de mètode que m'ha

1. J-L MARFANY, *La llengua maltractada*, Barcelona: Empúries, 2001.

semblat important d'exposar.² Amb una excepció, tanmateix: el llibre de Catalina Martínez i Taberner, que, com explicaré més avall, constitueix una excepcional i molt benvinguda novetat i el qual, per aquesta raó, hauria tingut indubtablement en compte, encara que tracti només de Mallorca, si no hagués arribat a mans meves quan el meu ja estava imprès.

Una de les omissions bibliogràfiques més flagrants d'aquest és la de la contribució de Jordi Ginebra al congrés celebrat a Menorca el 1996 en commemoració dels centenaris de Ramis i Quadrado.³ A contracorrent, en efecte, de la versió habitual de la història de la introducció del castellà, Ginebra hi diu coses amb les quals jo no podria estar més d'acord, i em sap greu, doncs, de no haver reconegut públicament la seva precedència cronològica a dir-les. Per començar, hi observa molt raonablement que parlar de lleialtat lingüística en el cas d'una població necessàriament monolingüe no té sentit. I a partir del moment mateix que podria començar a tenir sentit –tot i que jo penso que és millor de prescindir totalment d'aquest concepte–, és a dir, a partir del moment que per a cada un dels sectors d'aquesta població esdevé necessari i possible d'accedir a la llengua de l'Estat, l'evidència mostra, abassegadorament, que la famosa lleialtat s'esfuma com una boira matinal. Al capdavant, aquesta població no és estúpida i s'adona perfectament, perquè li'n donen l'exemple les seves pròpies classes dominants, que el seu monolingüisme és un handicap social –i que si aquestes condescendeixen a usar amb ella la llengua materna és per perpetuar-lo, aquest handicap.

En segon lloc, Ginebra manifesta dubtes, altre cop molt raonables, sobre la transcendència de la famosa Reial Cèdula del 1768 i les altres mesures repressives borbòniques, i fins i tot arriba a admetre, en un moment donat, la irrellevància del Decret de Nova Planta mateix en relació amb l'avanç de la diglòssia –encara que ell no ho diu així. Justament per això, i contra el que ell –i tothom– pensa, la qüestió de l'ensenyament té en aquest context un interès mínim, si més no pel que fa al seu període. La raó d'aquesta manca d'importància no són pas la ineficàcia de l'aparell estatal i les deficiències del sistema educatiu, sinó la peculiar naturalesa del classisme d'Antic Règim. En la mesura que el poder monàrquic es plantejava la necessitat d'exercir alguna acció educadora damunt les classes subalternes –deixant-ne, però, tota la iniciativa als poders locals i a l'Església–, la concebia exclusivament en termes de control ideològic i perpetuació de l'ordre estamental establert. Dit d'una altra manera, si calia –i no era gens clar que calgués– que les classes subalternes aprenguessin de llegir –i amb això ja en tenien prou– havia de ser estrictament per tal d'aprendre

2. Com ja vaig fer a «Per a la història de la introducció del castellà a Catalunya. Alguns problemes i qüestions de mètode», *Estudi General*, núm. 22, 2002, [A. ROSSICH, M. VILALLONGA i D. PRATS (eds.), *Miscel·lània d'Homenatge a Modest Prats*, II], p. 65-87, que ara amplio.

3. J. GINEBRA, «La llengua catalana en el primer terç del segle XIX», dins *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la Il·lustració al Romanticisme*, a cura de Maria Paredes i Josefina Salord, Barcelona: Universitat de les Illes Balears/Institut Menorquí d'Estudis/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 33-64.

bé la doctrina cristiana i poder obeir adequadament les ordres emanades dels seus superiors, i per a això ja en tenien prou amb el català –del castellà, no n’havien de fer res.

En tercer lloc, Ginebra s’adona de la considerable presència del català com a llengua escrita encara al començament del segle XIX. Animat pel seu descobriment, de fet, es deixa endur a unes exageracions que la seva minsíssima base documental no justifica i s’embranca en estranyes especulacions que només s’expliquen per aquesta mateixa manca d’informació. Ja he mostrat en el meu llibre que, globalment, el català era, al final del XVIII, minoritari en tots els usos escrits i, sobretot, que seguia en això una inexorable evolució secular que, com a mínim des de mitjan segle XVII, no havia conegut cap interrupció –no parlem d’inversions– i no donava cap senyal de conèixer-ne en el futur immediat –de fet, estava a punt d’accelerar-se brutalment. O, en altres mots, que el famós quadre dibuixat per Ballot, si bé un pèl pessimista, era fonamentalment acurat com a instantània del seu moment –i que, com a tal instantània, ens amaga la ràpida i total davallada que estava a punt de produir-se. Tot això no treu, però, que Ginebra tingui raó d’insistir en la relativa presència escrita del català i que, extraient la lògica conseqüència d’aquest fet, dedueixi –i aquest és el quart i darrer punt fort del seu article– que l’autèntica transformació de la societat catalana en una societat definitivament i universalment diglòssica –encara que tampoc aquest cop no ho diu així– es va produir a partir dels anys trenta, en conjunció amb la revolució liberal i amb la construcció de la nació espanyola.

Cap d’aquestes observacions, és cert, no és totalment original. Cada una d’elles havia estat feta ja per algú o altre, però em fa l’efecte que mai ningú no les havia aplegades totes en una mateixa exposició i una proposta d’interpretació més o menys coherent de la història del català en aquest canvi de segle. Dit això, però, no tinc altre remei que afegir que l’article de Ginebra revela, al costat d’aquests mèrits, alguns dels defectes bàsics més típics de la bibliografia sobre el tema. Ginebra, com ja he esmentat, té raó de rebutjar la idea de la lleialtat lingüística dels catalans, però la seva crítica, en aquest punt, de Badia es basa en un malentès. Quan aquest escriu que els catalans «encara romanien estranyament fidels al català parlat en començar el segle XIX», està pensant en els catalans que haurien pogut parlar en castellà, i té tota la raó de trobar-ho estrany, perquè el normal en aquestes circumstàncies, a gairebé totes les societats europees de l’època, era que els qui posseïen la llengua de l’Estat només fessin servir la materna quan s’havien d’adreçar als qui no la coneixien ni tenien perquè conèixer-la. La crítica sorprén encara més quan Ginebra acaba anant a parar, ni que sigui fent moltes marrades –la paraula mateixa no apareix fins passats tres quarts de l’article– i amb força tímidesa, a la conclusió que la societat catalana va ser diglòssica i no bilingüe. Marrades i tímidesa ben innecessàries, perquè en aquest aspecte concret la feina de l’investigador és ben bé la de confirmar allò que tothom ja sap. Cal realment demanar-se què «volia dir Cabanyes quan escrivia que la llengua espanyola li era un “idioma extranjero”»? En el fons, tot es redueix –i aquest és

el primer dels defectes típics de què parlava— a un problema d'imprecisió conceptual i de plantejament. «En quin idioma parlava la gent?», pregunta Ginebra. «La gent»? «Era bilingüe el context social del moment?» Què és «el context social»? «Context», de què? Què cal entendre, aquí, per «bilingüe»? «És cert que sembla difícil que puguem negar que les classes altes coneixien poc o molt la llengua espanyola». Què vol dir «coneixien»: entenien, escrivien amb facilitat i correcció, parlaven amb fluïdesa? Com es pot arribar a conclusions sobre l'«ús oral habitual» de «les classes cultes benestants» a partir del fet que ho «escrivien» tot en castellà? Al començament de l'article, Ginebra, citant Joshua Fishman per l'intermediari de Jordi Carbonell, invita l'estudiós de la història de la llengua a tenir sempre present la pregunta «qui parla quina llengua a qui, quan, i per quina causa». Val a dir que ell mateix sembla perdre-la una mica de vista a les planes que segueixen, però aquest no és pas el problema. El problema és que, amb perdó de Fishman i de Carbonell, aquesta no és pas la pregunta correcta, certament no, en tot cas, pel que fa a la història del català. La pregunta, més senzilla encara, que cal fer-se sempre és «qui fa què en quina llengua a cada moment».

L'altre defecte de base, igualment típic, de l'article de Ginebra és el partit pres nacionalista que duu a mirar-se el procés d'introducció i difusió de la diglòssia com a exogen i que fa de tot ús del català i de tota declaració positiva al seu respecte un acte singular de defensa contra aquesta difusió i de rebuig implícit del castellà. Català i castellà són considerats com a mútuament excloents. Si el castellà era per a elles un «idioma extranjero», això voldria dir que «les classes altes de la societat catalana [...] eren també monolingües». Si els mestres de minyons ensenyaven de llegir en català és que no ho feien en castellà i viceversa. L'«abundància de paper escrit en l'idioma propi» és indicació que «molts catalans [...] coneixien prou més bé la llengua catalana escrita (hi podien escriure sense dificultats i la llegien amb comoditat) que no pas la llengua castellana escrita». Naturalment, tot això és absurd. Manuel de Cabanyes, com qualsevol altre català de la seva classe, parlava en català o en castellà segons quan, on, i amb qui. El català era —vull dir que ho era per a ell— la seva llengua materna; el castellà, una llengua apresada. I què? El castellà, potser el parlava amb fort accent i farcit de catalanades —o no. I què, també? L'evidència epistolar mostra, si és que calia, que un mateix individu escrivia cartes en una i altra llengua —segons quan i segons a qui, altra vegada. També mostra que, com és lògic, no era pas la pràctica escrita que determinava el grau relatiu de domini del castellà i del català, sinó al contrari. Qui sabia escriure, però no sabia gens de castellà, escrivia en català; però qui sabia castellà, escrivia, més o menys bé, en castellà sempre que calia fer-ho així. I qui escrivia bé en una llengua, escrivia bé en l'altra. La qüestió fonamental és que el consens social fixava, a cada moment històric, una estricta distribució de funcions entre les dues llengües. La tasca de l'historiador és d'esbrinar quina era i com va anar evolucionant amb el temps. Tot el que no sigui això, és irrelevant.

Quant a la qüestió de l'ensenyament, és anacrònic de veure l'escola d'Antic Règim com a agent de difusió de la llengua de l'Estat. Però el que cal comprendre és que l'anacronisme deriva de l'error fonamental de pressuposar que la difusió era moguda i imposada de fora, quan era ben clarament de dins mateix de la societat que neixien la necessitat i la voluntat d'adquirir-la, aquella llengua. Al poder monàrquic, ell sí extern i imposat, tant se li'n donava que aquesta societat adoptés o no la seva llengua. S'havia d'espavilar a entendre-la, això sí, perquè el poder no estava pas disposat a fer concessions —o va deixar d'estar-ho molt aviat—, però amb això la monarquia en tenia prou. Els qui no en tenien prou eren els que detenien les parcel·les del poder autòcton i els que hi aspiraven, i això al seu torn afectava aquells que maldaven per fer-se un lloc a l'ombra d'aquestes classes dirigents provincials. I a mesura que el domini del castellà esdevenia així imprescindible per a un nou sector social, aquest ja es preocupava de trobar els mitjans d'assolir-lo. Per a la noblesa de la terra i per als gaudins va ser, ja des del segle XVI, el Col·legi de Cordelles.⁴ Per a la nova burgesia industrial i comercial en procés de formació, al segle XVIII, van ser els escolapis. I finalment serien els pobles que vigilarien que els mestres de minyons ensenyessin bon castellà, i els menestrals, els botiguers i els pagesos, preocupats pel futur dels seus plançons, que començarien cada cop més a exigir-ho, abans que la burgesia liberal no en fes qüestió ideològica i objectiu polític.

Dir-ne «cadecos *avant la lettre*», com fa Ginebra, d'aquests pares que volien que els seus fills aprenguessin castellà a l'escola, és grotesc, però simptomàtic. Simptomàtic d'aquesta obsessió de situar el motor del procés fora de la pròpia societat. De «cadecos», res: aquests pares eren catalans i ben catalans. Com ho eren els implantadors de l'estat liberal i, amb ell, de la «llengua nacional»; com ho eren els forjadors de la nació mateixa. Que no renegaven pas més que els suposats «cadecos», per això, de la condició de catalans. Ben al contrari: era com a catalans que eren els més ardents dels espanyols; era a partir de Catalunya que, amb més consciència i dedicació que ningú, projectaven la seva construcció d'Espanya, a la qual sacrificaven deliberadament la seva pròpia llengua com a vehicle de tota comunicació escrita. Val a dir que en aquest punt Ginebra és ambigu: no queda clar si els seus liberals, si els seus nacionalistes espanyols, són catalans o no. Referències com ara l'esmentada als «cadecos», a «adhesions» a la «política lingüística del govern», o a una hipotètica «voluntat de resistència ideològica» a aquesta política no inspiren gaire confiança, però: fan pensar que Ginebra comparteix el postulat que el nacionalisme liberal i el seu nou Estat són per definició espanyols i, doncs, forasters. No és gens sorprenent, aleshores, que tot plegat es resolgui, com ell mateix admet ja d'entrada, en paradoxes i perplexitats. Perquè amb aquesta identificació prèvia de l'autèntic *primum mobile* es renuncia d'entrada a comprendre o, més exactament, es dona per fet que

4. És reconfortant d'assabentar-se que Ginebra va trobar una persona de seny per desaconsellar-li de plantejar-se seriosament la possibilitat que a Cordelles s'hi hagués ensenyat el català o en català.

no hi ha absolutament res que requereixi explicació. Queda només com a tasca per a l'historiador omplir els detalls d'una història coneguda ja en l'essencial, anar responent, a caprici, a qüestions relacionades amb aspectes diversos del tema: era bilingüe el «context social»? eren monolingües les «classes cultes benestants»? I, més encara, plantejar-se en termes purament especulatius possibles –i sovint absurdes– investigacions: «Quin percentatge de la classe alta tendia a intentar “produir-se” oralment en llengua espanyola?» «Quina era l'actitud dels catalans davant la pròpia llengua?» Com Ginebra mateix admet en el seu preàmbul, la felix conseqüència de la ignorància generalitzada sobre la història del català és que, «un cop confessada», aquesta ignorància, «és més fàcil fer afirmacions i hipòtesis aventurades». Però no ens enganyéssim pas. Ginebra és simplement més honest o més innocent que la majoria dels seus col·legues, però també en això el seu treball és típic: són pures especulacions damunt una base documental gairebé inexistent.

Malauradament, són aquests típics aspectes negatius que es destaquen gairebé exclusivament en un altre treball de Ginebra que em toca d'esmentar aquí, el que, sens dubte pel seu caràcter programàtic i metodològic, fa d'introducció del número que la revista *Caplletra* va dedicar fa tres o quatre anys a la història de la llengua.⁵ Donada la raresa, en el camp que ens ocupa, d'exercicis d'autoreflexió d'aquesta mena, tan necessaris com són, caldria saludar amb satisfacció aquesta iniciativa de Ginebra, si no fos que el seu interès principal rau, no pas en el plantejament dels problemes pendents i en la identificació de les fonts i els mètodes per a la seva eventual solució, sinó, altre cop, en la involuntària il·lustració d'alguns dels defectes més fonamentals de la disciplina tal com s'ha vingut practicant fins ara. Algunes de les coses que s'hi diuen són, en principi, prou oportunes, però el conjunt revela una considerable confusió sobre quins han de ser els objectius, l'orientació, les fonts, i els mètodes de la recerca. La invitació, per exemple, a parar més atenció a les lliçons dels historiadors, en comptes de no sortir mai del clos dels lingüistes i historiadors de la llengua, hauria de ser molt benvinguda, però quan hom es troba, a continuació, el llibre de Pere Anguera descrit com «el més complet que tenim avui sobre la llengua catalana al segle XIX» és inevitable un sobresalt d'alarma.⁶ Sobretot perquè les dues coses que més aconsellable fan la freqüentació dels (bons) historiadors són justament aquelles que més brillen per la seva absència en aquest llibre: el tractament pròpiament històric de la matèria i, com a part imprescindible d'això, la crítica prèvia de la documentació. Ginebra, però, sembla més aviat inclinat a veure els llibres

5. J. GINEBRA, «Problemes de la història social de la llengua dels segles XIX i XX», *Caplletra*, núm. 27, tardor 1999, p. 13-21.

6. I no és gens tranquil·litzador de comprovar, una mica més endavant (p. 17, n. 4), que Ginebra és capaç d'emular el seu admirat Anguera en la capacitat de llegir en un document allò que li passi pel cap amb el més sublim menyspreu de l'evidència. Citant aquest fragment d'una carta d'Antoni Ramis a Joaquim M. Bover, «Es muy admirable la ligereza de este autor [Torres Amat] continuando a los Mallorquines y Menorquines en su Diccionario destinado para escritores Catalanes», comenta: «L'adjectiu *admirable*, però, fa pensar que potser *ligereza* no vol dir aquí “acte irreflexiu” sinó justament “prestesa, promptitud”, cosa que convertiria el retret en un elogi».

d'història com a diposataris de dades. I és cert que se'n pot extreure molta, d'informació, d'aquesta mena de llibres, especialment dels d'història local –tot i que no tanta com seria desitjable per culpa del lamentable costum que molts historiadors tenen de potinejar els documents que publiquen o citen, ni que ells intentin de dignificar-ho amb el nom de «normalització». Els historiadors, al capdavant, fan el que els historiadors de la llengua haurien de fer i no fan, que és anar als arxius i mirar paperassa vella. Però buidar llibres d'història amb aquesta finalitat només pot ser una feina provisionalment supletòria de la que realment cal dur a terme. Perquè no és pas que els historiadors siguin útils perquè, com sembla suggerir Ginebra, veuen documentació que els historiadors de la llengua normalment no veuen. És que els historiadors veuen *la* documentació que els historiadors de la llengua haurien de veure i no veuen. Més senzillament, els historiadors busquen i llegeixen *documents*, mentre que els historiadors de la llengua es limiten a llegir llibres i manuscrits –que també són documents, és cert, però d'una importància estrictament marginal– i el que escriuen els col·legues. El que els historiadors poden ensenyar als historiadors de la literatura és a fer allò que, segons el seu nom, haurien de fer, però ben poc sovint fan: història.

No queda gens clar tampoc quina mena de dades són aquestes que un hauria d'anar a buscar als llibres d'història. En un moment determinat, com ja he dit, sembla que es tractaria de fets històrics singulars i concrets i, doncs, acumulables, relatius a la llengua. Però, una mica més endavant resulta que les dades a les quals es vol «fer referència són especialment les [...] procedents dels historiadors *stricto sensu*, i també les que forneixen demògrafs, antropòlegs, sociòlegs i altres científics socials», i això –i el que segueix immediatament– indica més aviat que Ginebra està pensant en informació sobre la societat catalana que permeti de situar-hi i interpretar correctament els fets lingüístics. Si la meua lectura és correcta, aquesta també és, certament, una admonició oportuna, però, un cop més, no es tracta pas, com invita a pensar l'exemple que Ginebra mateix tria, d'una qüestió de recurs *ad hoc* a unes disciplines auxiliars per a resoldre problemes puntuals. Es tracta més aviat d'adquirir la cultura històrica global que permeti a l'historiador de la llengua d'efectuar correctament, a cada moment, la necessària operació contextualitzadora i li eviti de caure constantment en l'anacronisme, com sol passar-li amb una freqüència preocupant.

El més inquietant, però, d'un article que es titula *Problemes de la història social de la llengua* és l'absència de tot intent de fixar els objectius d'aquesta història. Què és exactament el que ha d'investigar? Quins en són els grans temes pendents, quines les tasques més urgents? Una *mise au point* com vol ser-ho aquesta hauria de començar per aquí, penso jo. Doncs no. Es parla, ací i allà, de coses que no sabem, de coses que potser caldria investigar, però sempre com a exemples i exemples triats una mica a l'atzar, ja que més d'un cop Ginebra confessa que no està pas suggerint que allò que proposa sigui particularment important – simplement ho esmenta com a una il·lustració del que es podria fer. En algun moment, esperançadorament –i rao-

nablement—, adverteix que és imprescindible fer-se preguntes, sense la qual cosa les dades no poden tenir cap sentit —no existeixen, de fet, com a tals dades. Cal interrogar els documents que, com tot autèntic historiador sap, per ells mateixos no diuen mai res. Perfecte. Però cada cop que Ginebra proposa possibles preguntes, a més de fer-ho, com dic, a l'atzar i com si qualsevol pregunta fos tan legítima o tan pertinent com qualsevol altra, tria preguntes particularment pobres d'interès, senzillament irrelevantes, o francament poca-soltes. Per exemple, «quan es va demanar per primera vegada durant el segle XIX que el català fos llengua oficial». Aquesta és, de fet, una de les ocasions en què Ginebra s'apressa a precisar que no l'interessa «determinar ara si aquesta dada és cabdal o no en la història social de la llengua». Per això no cal que pateixi: la tal «dada» no té, des del punt de vista de la història social de la llengua, absolutament cap, allò que es diu cap, interès. És difícil, de fet, d'imaginar feina més inútil que la que s'esmerçaria a esbrinar aquesta qüestió. Quan es va començar a reivindicar, amb accions pràctiques, l'ús del català en tota mena de situacions públiques (a diferència d'algunes de molt especials i de caràcter altament restringit), això sí que és important. Aquesta, però, és una de les poques coses que ja sabem: a partir de mitjan anys noranta. Si, abans d'aquestes dates, algun estrabullat, que deia Josep Pla, va tenir la humorada de reclamar la restauració del català a la gloriosa condició de «llengua oficial», això serà una anècdota de caràcter estrictament particular i sense el més mínim valor històric: podrà ser un fet (com ara que jo ahir tingués diarrea), però no serà un fet històric (com ara que hi hagués en aquests moments aquí on visc una epidèmia de còlera).

Altres vegades la pregunta sembla desconcertantment retòrica: «Quan podem dir que parlar en un idioma és un acte de lleialtat, resistència, compromís [...]?»; «Quan podem dir que, en un determinat moment i en un àmbit d'ús concret, es feia servir més un idioma però la tendència era que un altre s'imposés?». Ginebra pensa que aquests «problemes tenen especial relleu en l'estudi social del català del segle XIX». Quins problemes? Aquestes preguntes no són pas propostes d'investigació. Són, si de cas, maneres retòriques de formular una admonició prèvia, una crida a la prudència metodològica. Perquè la resposta és òbvia i no requereix cap esforç investigador: podrem dir que parlar en un idioma és un acte de lleialtat quan ho sigui ostensiblement —i només aleshores. Aquestes preguntes només tenen sentit, hi insisteixo, si les formulem retòricament, si el que estem dient és que «no hem d'atribuir la persistència en l'ús d'una llengua a la lleialtat si no tenim evidència explícita en aquest sentit», «no hem de dir mai que una llengua, malgrat que sigui usada només d'una manera vergonyant, té ja tendència a imposar el seu ús ple, simplement perquè sabem que més tard aquest ús es va imposar». Perquè, si no les entenem així, si Ginebra realment pensa que aquestes són autèntiques preguntes legítimes, objectius investigadors, aleshores això és profundament pertorbador: el que està fent és demanar carta blanca per a llegir en els documents exactament allò que a ell li agradaria de llegir-hi, per a lliurar-se amb la consciència tranquil·la a la mena de filigrana espe-

culativa en la qual ell mateix fa els seus preocupants *pinitos*, que diuen en castellà, en alguna ocasió. Com ara el seu curiós capgirament del fonamental principi que del silenci no se'n pot deduir res per tal d'argüir que l'absència general de declaracions sobre el caràcter unitari de la llengua és prova justament de la consciència d'aquest caràcter –ja que és lògic, segons ell, de presumir que «dues persones que parlen una mateixa llengua creuen, mentre no demostrin obertament el contrari, que, efectivament, comparteixen codi idiomàtic»! (p. 17)

De fet, aquest és, tornem-ho a repetir, el defecte essencial del treball de Ginebra, com ho és de tanta literatura sobre el tema: el partit pres nacionalista que el condiciona tot sencer. Ginebra –i insisteixo que en això no és l'excepció, sinó la regla– no sols no intenta de controlar els seus prejudicis ideològics, sinó que els aboca a la seva feina amb la més arrelada convicció que això és justament el que cal fer: la història de la llengua catalana és per a ell, tant com una activitat intel·lectual, una activitat patriòtica. L'actitud i el perill que se'n deriven queden meravellosament revelats en la desconcertant candidesa d'unes altres frases del mateix fragment que acabo d'al·ludir: «Condicionats per les peculiars circumstàncies socials i polítiques en què vivim, els qui ens hem dedicat d'una manera o altra a l'estudi de la consciència i les actituds lingüístiques dels nostres avantpassats hem resseguit sovint els textos d'escriptors i gramàtics mirant d'explorar quina opinió tenien sobre el que en diem la unitat de la llengua. Qualsevol declaració positiva ens ha omplert de satisfacció i ens hem apressat a consignar-la. Però l'ombra del desassossec ha aparegut quan els personatges que estudiàvem no deien res. El silenci dels autors objecte d'anàlisi ha estat més aviat interpretat com a manifestació de la manca de consciència lingüística unitària o, si més no, com a senyal inquietant d'una probable posició contrària a la unitat de l'idioma». (p. 16) La imatge de l'investigador en plena feina que aquesta confessió evoca –expectant davant, no pas la solució d'una incògnita, sinó la confirmació d'un desig que no és altra cosa que la projecció damunt el passat de les pròpies esperances, frustracions i indignacions provocades per les «circumstàncies socials i polítiques en què vivim»– és, malauradament, aplicable a la disciplina en general.

Això no vol dir que no hi hagi al treball de Ginebra, com he dit més amunt, escampades una mica arreu, algunes observacions que em semblen encertades. Una de les coses que comparteixo amb ell és l'escepticisme respecte del que la sociolingüística pot aportar a la història de la llengua. De fet, trobo que en això no va prou lluny: on ell simplement s'absté de comprometre's («s'ha dit que la història social de la llengua no és sinó sociolingüística diacrònica o històrica»), jo no tinc cap inconvenient de proclamar que plantejar-se l'estudi del passat de la nostra llengua com una enquesta de sociolingüística retrospectiva em sembla una aproximació particularment infructuosa. I no únicament pels perills de caure en l'anacronisme implícits en el mer trasllat a situacions històriques de mètodes dissenyats per a l'estudi de problemàtiques considerades atemporalment, sinó per manca de confiança en la sociolingüística mateixa. No acabo de veure clara, d'entrada, la necessitat de crear una

subespecialitat de la lingüística per tal de fer la sociologia de la llengua, que és al capdavant del que es tracta. Però a més a més, pel que jo n'he pogut veure fins ara, la disciplina sembla obsessionada, d'una banda, per establir no tant la seva legitimitat epistemològica com la seva identitat pròpia com a això que en el nostre món universitari s'anomena «àrea de coneixement», i molt condicionada, de l'altra, pels seus orígens nord-americans i, doncs, per una problemàtica molt concreta que no és fàcilment transposable a altres circumstàncies històriques, molt particularment les del passat europeu. El resultat més palpable d'això, i el que més caracteritza la sociolingüística a hores d'ara, és la creació d'una molt peculiar terminologia amb una incontenible tendència a la proliferació i d'una opacitat absolutament remarcable.⁷

En tot cas, aquest és l'inconvenient fonamental que jo trobo al llibre de Rolf Kailuweit –el llibre al qual he fet al·lusió al començament– i al seu article del número esmentat de *Caplletra* del qual, sortosament per a tots els que no sabem alemany, resumeix l'essencial.⁸ Què es guanya d'introduir dins l'estudi de la història de la llengua els termes de *genolecte*, *gramolecte*, *arquitectura lingüística*? En la mesura que corresponen a alguna realitat tangible, els dos primers coincideixen amb els vells conceptes de *llengua materna* i *llengua estàndard*. Quant al tercer, els termes de caire analògic, com ho és aquest, poden funcionar eventualment com a metàfores més o menys útils, però és com a mínim imprudent de donar-los qualsevol valor analític. Més que més quan l'aptesa de la metàfora és lluny de ser clara: que els diversos registres d'una llengua s'articulin en un «sistema jeràrquic», una arquitectura, em sembla, si més no, discutible. Què se'n treu, en qualsevol cas, de redefinir la diglossia com «la coexistència dins d'una arquitectura lingüística de dos gramolectes representatius que constitueixen dues llengües històriques diferents i que poden servir com a referència per als genolectes dels membres de la comunitat d'intercomunicació»? Quin increment de precisió i claredat introdueix aquesta terminologia en l'anàlisi d'una situació social de coexistència de llengües? Com ens ajudarà tot això a comprendre millor la relació històrica entre el català i el castellà a Catalunya?

Sobretot si, a l'hora d'aplicar-lo a la realitat històrica catalana, aquest instrumental analític es revela sorprenentment esmussat i barroer. La conclusió a què arriba Kailuweit després d'operar amb ell damunt aquesta realitat és que l'arquitectura lingüística setcentista dels Països Catalans constava de tres gramolectes específics: «el castellà regional, el català tradicional i el català oralitzant». De la volguda abs-

7. No voldria ser mal interpretat: hi ha una abundant literatura sociològica de tema lingüístic –i n'hi ha en català– que em sembla d'una gran qualitat i un gran interès intel·lectuals. Però, encara que funciona sota el nom de «sociolingüística» i en associació professional amb la lingüística, es tracta de fet de sociologia de la llengua.

8. R. KAILUWEIT, *Vom eigenen Sprechen. Eine Geschichte der spanisch-katalanischen Diglossie in Katalonien (1759-1859)*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997; i «El canvi de l'arquitectura lingüística de les terres catalanes en els segles XVIII i XIX», *Caplletra*, núm. 27, tardor 1999, p. 189-211. Encara que, amb l'ajut del meu col·lega Frank Brunssen, del Departament d'Alemanys de la Universitat de Liverpool, la paciència i la generositat del qual no sabria ponderar prou, he aconseguit de desentrellar laboriosament les planes del llibre, és de l'article que, per comoditat, extrec les cites.

tracta precisió de *genolecte* i *gramolecte* a la cotonosa imprecisió d'aquesta tríada, la davallada és brutal. Què cal entendre, en efecte, per «castellà regional» a la Catalunya del segle XVIII? El que els documents revelen és, no pas una peculiar variant autòctona de la llengua castellana, sinó més aviat un ampli ventall de graus de competència en l'ús d'una llengua que els catalans, per més convençuts que estiguessin de la conveniència i la necessitat d'adquirir-la bé i usar-la, consideraven estrangera. I encara és imprescindible de distingir, cosa que Kailuweit no fa, entre l'ús oral en registre col·loquial, en el qual pràcticament tots els catalans, de totes les classes socials, se saben molt poc competents, però sense encaparrar-s'hi gaire, i els usos orals formals i l'ús escrit, en els quals s'esforçaven per assolir la plena competència –i sovint creien haver-hi arribat, encara que de fet en fossin encara prou lluny. «Català tradicional», per la seva banda, vol dir, jutjant pels exemples que Kailuweit ens en dóna, el català normativitzat tal com venia escrivint-se des del segle XVI i com s'escrivia prou abundantment encara al començament del XIX: tradicional, doncs, si es vol, ja que reflectia la tradició viva de l'escriptura en català, però no pas perquè s'oposés a cap alternativa en forma d'un «català modern». Perquè el que Kailuweit anomena «català oralitzant» no és sinó una entelèquia per ell inventada a partir d'uns quants textos extrets de tot context i mal interpretats com a manifestacions d'una varietat lingüística real, quan no són sinó especulacions de maniàtics que floreixen justament quan comença a estroncar-se la tradició. I que no poden d'altra banda ficar-se tots dins el mateix sac: no tenen el mateix sentit les propostes bèsties i gratuïtes dels objectors pseudònims de Ballot del 1796 i els arguments de Pere Mata del 1836 a favor d'un «català com el que ara es parla», ni tampoc les d'aquest i les dels mallorquins. Només cal comparar aquesta cacofonia de teories idiosincràtiques i sistemes ortogràfics –que és del que realment es tracta– originals amb la persistent homogeneïtat, de Ballot a Labèrnia, passant per Ermenter Martí, de la llengua dels textos reproduïts sota l'epígraf del «català tradicional».

Però és que aquest és l'altre gros defecte de l'aproximació de Kailuweit: l'abisme que separa les pretensions del mètode de la pobresa i la inadequació del material documental al qual s'aplica. L'antologia de suposats «testimonis que il·lustren els gramolectes específics de l'arquitectura lingüística dels Països Catalans» –o els diversos documents citats al llarg de les corresponents planes del llibre– són una barrija-barreja de fragments extrets de textos diversos, alguns dels quals sí que il·lustren formes coetànies de català escrit, però no pas tots, ni la majoria. D'altres són comentaris d'observadors forans sobre l'escassa competència dels catalans a parlar castellà, o acusacions creuades entre erudits «a la violeta» locals, o testimoniatsges sobre el semianalfabetisme de molts botiguers o, com ja he dit, exposicions de manies personals més o menys forassenyades. I tots plegats collits a l'atzar, extrets de context –en el sentit més literal del mot–, lliures de tota crítica prèvia; presos de documents que un ha anat a consultar, no pas a partir d'una reflexió heurística prèvia i amb l'esperança raonable de trobar-hi resposta a alguna pregunta o preguntes,

sinó per a extirpar-ne precisament aquests fragments, ja coneguts per alguna referència, i únicament aquests, i llençar la resta com si fos una closca buida. És cert que en general les conseqüències no són pas particularment greus, donada la trivialitat o l'obvietat del que aquestes cites ens diuen. Simplement, cop rere cop, se'ns revela, com deia, la incongruència entre l'instrumental analític i les mostres analitzades i l'escassa rellevància d'aquestes a la realitat que és l'objecte teòric de l'anàlisi. L'informe de Pi i Arimon del 1835 a l'Acadèmia de Bones Lletres sobre els rètols de les botigues de Barcelona, l'acusació d'Alcalá Galiano del 1834 que Capmany escribia malament el castellà no ens diuen absolutament res sobre cap «gramolecte». El primer és un document de policia urbana, com és segur que n'hi ha molts de la mateixa època arreu d'Europa. Que, en aquest cas, el semianalfabetisme denunciat tingui un component peculiar, el de la poca familiaritat amb la llengua «oficial», és purament incidental —«Fabrica de Olin» és un rètol que tant es podria haver vist a Madrid com a Barcelona. El segon és una mera opinió, justificada o no, d'Alcalá Galiano. El primer té un cert interès de cara al tema que ens ocupa, però no és pas el que Kailuweit li troba: és una prova més —però n'hi ha de molt millors— de la voluntat de la burgesia catalana, i especialment del seu sector intel·lectual, d'imposar la diglòssia damunt tota la societat. El segon ens recorda que, fem el que fem, en això de la llengua, els catalans no podem aconseguir mai els «castellans». Dit d'una altra manera, no té cap interès.

El pitjor del cas, però, és que aquesta manca de criteri a l'hora de triar i analitzar l'evidència afecta el document damunt el qual Kailuweit basteix tot el seu article i que és també, en bona part, el nucli central del seu llibre. Es tracta del ja prou citat —per Modest Prats el primer, si no m'erro— *Razonamiento sobre la importancia de la lengua española en el ejercicio de las Escuelas*, escrit per l'escolapi P. Fins perquè fos declamat per un dels alumnes-estrella del col·legi a l'«acadèmia» de l'Escola Pia de Puigcerdà del 1780 —com si diguéssim la festa de final de curs d'aquell any. Ja he criticat algú altre abans per donar a un document d'abast tan limitat una significació totalment desproporcionada, però Kailuweit deixa tothom enrere, en això. El document conté informació interessant, sens dubte: que els escolapis s'esforçaven a ensenyar el castellà als seus deixebles —i aquesta era, sens dubte, una de les raons principals del seu èxit—; que la realitat lingüística els forçava —com forçava molts altres educadors— a recórrer més o menys informalment al català en les explicacions a classe, particularment la de gramàtica; que els nois, que no tenien inconvenient a escriure en castellà i usar-lo en matèria escolar, eren en canvi refractaris a parlar-lo habitualment entre ells —o, potser més exactament, no podien evitar d'usar espontàniament la llengua materna. També ens revela, de passada, allò que sabem també per altres fonts: que la societat catalana era una societat diglòssica, i no pas castellanitzada, a tots els nivells socials —i que això la distingia decisivament d'altres societats en les quals la llengua de l'Estat havia desplaçat la pròpia i en les quals les classes dominants només feien servir la darrera per a adreçar-se a les dominades. Ja és prou.

Voler fer-li dir més és forçar-lo inacceptablement. Sotmetre'l a una complicada dissecció amb la idea que ens reveli ni més ni menys que l'«arquitectura lingüística de les terres catalanes» és, senzillament, grotesc. La refinada anàlisi de Kailuweit és, en el millor dels casos, correcta, però supèrflua. Altres vegades és totalment absurda. L'argument que el català era ja una llengua no apta per a actes acadèmics seria contradit per les «proves que en semblants actes s'examinen també la lectura i l'escriptura en català»: no, el que passava en aquests actes –que, per molt que es diguessin «acadèmies», és una mica excessiu de qualificar d'acadèmics– és que els alumnes de *la classe de primeres lletres* demostraven la seva competència a *llegir* en català i en castellà. Del discurs en general es desprendria que «al Puigcerdà de l'any 1780 una bona part de la gent estava encara per convèncer que calia una competència oral activa d'un gramolecte castellà». Però, què té a veure un text escrit per al lluïment d'un alumne davant un públic de condeixebles i progenitors embadalits –i, en la mesura, molt menor, que el contingut tenia cap importància, adreçat directament a uns noiets el grau d'interès dels quals no costa gaire d'imaginar– amb la pràctica lingüística dels puigceretans de 1780? I de fet, en la mesura que ens diu alguna cosa sobre aquesta pràctica –no únicament la dels puigceretans, sinó la dels catalans d'uns certs grups socials, perquè a l'Escola Pia de Puigcerdà és segur que hi havia alumnes procedents de llocs molt diversos–, és exactament el contrari d'allò que pensa Kailuweit: perquè en la mesura que el *Razonamiento* també s'adreçava, indirectament, als pares, era per a tranquil·litzar-los respecte del compromís d'ensenyar de debò el castellà als seus estimats plançons.

El llibre, que no afegeix res d'autènticament important a l'article, revela en canvi amb més força encara la irrellevància de l'aparell analític i la ineficàcia del suposat mètode. Perquè per sota de tota la faramalla conceptual i les subtileses argumentals, la interpretació subjacent, com el títol prou ho indica, és al capdavant, en essència, la de sempre: el segle XVIII i la primera part del XIX –és a dir, fins a la Renaixença– és el període àlgid de la diglòssia. La sorprenent data inicial, que tant harmònicament es correspon amb la fita clàssica de la «restauració» dels Jocs Florals, queda justificada per la idea que amb Carles III, que accedeix aleshores al tron, es posa realment en pràctica, d'una banda, la política castellanitzadora que sota els seus predecessors havia estat aplicada amb poca eficàcia i s'inicia, de l'altra, el *take-off* econòmic que propiciarà el procés d'integració dins la nació espanyola. Traient una mica d'èmfasi per aquí, afegint-ne una mica més per allà, és, si fa no fa, el que ha vingut dient tothom des de qui sap quan. Per més diferència que hi pugui haver entre la sofisticació, real o aparent, de la conceptualització i l'anàlisi de Kailuweit i la barroeria de les d'Anguera o de Ferrer i Gironès, el resultat final no és gaire diferent.

I ni tan sols no es pot dir que aquesta interpretació tradicional en surti especialment reforçada. Kailuweit cita alguns documents que no havien estat usats mai –però tampoc no gaires: mitja dotzena a tot estirar–, però són tots documents exactament de la mateixa mena que els que sempre s'han citat: opinions, judicis, i manifestacions

sobre la situació de la llengua, és a dir, evidència de caràcter fonamentalment subjectiu, que Kailuweit, hi insisteixo, no sotmet pas a cap crítica particularment severa. Val a dir que, tenint en compte que estem parlant d'una tesi doctoral i que el marc cronològic es redueix a cent anys, l'esforç investigador dut a terme resulta molt decebedor. Kailuweit dóna, al començament del seu llibre, una llista de 17 arxius i biblioteques en els quals ha treballat, però, de fet, només 38 notes, d'un total de 302, fan referència a documents d'arxiu. Més significativament encara, aquestes notes corresponen a només 19 documents diferents. Dit d'una altra manera, Kailuweit s'ha mirat una mitjana de dos documents per arxiu. I quan dic documents, vull dir documents: no fons documentals, no sèries; documents individuals. A aquests arxius, Kailuweit hi ha anat, hi insisteixo, a mirar un, dos, tres documents concrets l'existència dels quals ja coneixia per alguna referència anterior –o que, en prou casos, ja havien estat citats per altres–, mai a explotar sistemàticament un fons susceptible de proporcionar informació objectiva i més o menys quantificable. És clar que, amb l'única excepció de Catalina Martínez Taberner, com de seguida explicaré, això és el que han fet tots els altres. És justament d'això que plora aquesta particular criatura.

És clar també que esperar que aquest llibre confirmés documentalment la visió tradicional hauria estat demanar un miracle, perquè aquesta visió és completament falsa i a hores d'ara ho sap tothom, tret dels qui puguin entestar-se a no voler-ho saber. Començar una història de la diglòssia a Catalunya el 1759 –o el 1714– és absurd: el procés d'evolució diglòssica ve de molt abans. Acabar-la el 1859 perquè l'esmentat procés hi començaria a fer decisiva marxa enrere encara ho és més: l'evidència més abassegadora demostra que és justament aleshores que aquest culmina, que la definitiva instal·lació de la diglòssia en tota la societat catalana, sense distincions de classe, es produeix en conjunció amb l'anomenada Renaixença. En conjunció, i no pas en simple coincidència cronològica: perquè la tal Renaixença no és sinó un solemníssim funeral organitzat en honor de la llengua que just s'acabava de morir pels mateixos fills que, tot i estimar-la molt, eren els que l'havien escanyada. És cert que la pobra ja no era sinó una ombra d'ella mateixa, però, contra la visió tradicional, havia arribat fins allà encara prou valenta. No és un cas d'eutanàsia gens original, d'altra banda: exactament el mateix feien, més o menys per les mateixes dates, els felibres provençals o els prohoms d'aquesta Renaixença valenciana que, com han argumentat molt persuasivament Manuel Martí i Ferran Archilés, lluny de ser una versió aigualida o avortada del moviment català –el bo, el modèlic–, s'inscrivía exactament en el mateix procés històric.⁹ Tot això ho sabem tots, encara que ens neguéssim a admetre-ho, en tot cas tots els qui estàvem mínimament familiaritzats amb la nostra història i havíem vist quatre papers vells. Només calia que comencés a ser dit, aquí i allà, perquè esdevingués immediatament impossible de continuar tancant-hi

9. F. ARCHILÉS; M. MARTÍ, «Satisfaccions gens innocents. Una reconsideració de la Renaixença valenciana», *Afers*, núm. 38, 2001, p. 157-178.

els ulls, si no és al preu de renunciar a la darrera engruna d'honestetat o de rigor intel·lectuals. No m'agrada haver d'usar una expressió cara a la cretinalla managerística que empesta arreu la vida de les persones decents, però no trobo altra manera de dir-ho: el llibre de Kailuweit és un llibre obsolet.

Molt oportú, en canvi, és, com ja he dit, el de Catalina Martínez i Taberner, que ja n'havia donat un tast al desè Congrés Internacional de l'AILLC.¹⁰ No és pas, m'apresso a aclarir-ho, un llibre sense defectes, en té i de grossos. Però és un llibre amb una gran i –dins la bibliografia sobre la història de la llengua catalana– rara virtut: recolza damunt documents adequats, obtinguts a base d'una autèntica recerca d'arxiu. Tal és la inèrcia dels prejudicis i els mals costums de la professió que l'autora se sent obligada a justificar-se d'haver-la fet, aquesta recerca en fonts alienes a «l'àmbit literari i l'estrictament lingüístic» (*sic!*) –i el seu prologuista ja ho ha fet abans per ella. Però la justificació és ben sobrerera: Catalina Martínez no ha fet pas, com pensa Joan Mas, una feina «complementària» dels estudis fets fins ara.¹¹ Ha començat a fer la feina que calia fer i que ningú no havia fet encara. És allò que s'havia anat fent que té, en el millor dels casos, un valor estrictament complementari. En el millor dels casos: la resta és una pura pèrdua de temps.

No sé si cal que digui que no puc estar d'acord ni amb la premissa de base de Catalina Martínez ni amb l'entrellat interpretatiu general que se'n deriva. Un té perfecte dret de limitar el seu estudi sobre la història de la llengua catalana a un període coherent i fer-lo començar, doncs, el 1714, però el que no és admissible és d'ignorar l'evolució anterior i pretendre que és aleshores que comença la diglòssia i que els Decrets de Nova Planta en són la causa. Basar la interpretació d'aquesta història «en el binomi repressió/resistència»¹² és un greu error de partida, contradit constantment per l'evidència. De repressió o, més ben dit, supressió del català, al segle XVIII, n'hi ha fins a un cert punt, però només fins a un cert punt, i no és pas ella que fa avançar decisivament la diglòssia; de resistència, en canvi –i ja és hora que els historiadors de la llengua s'ho fiquin al cap–, no n'hi ha gens. I no n'hi ha no pas perquè la repressió no ho permeti, sinó perquè la seva possibilitat no entra dins l'horitzó mental dels catalanoparlants de l'època; perquè, com ja he explicat en un altre lloc, aquests topen de vegades amb problemes concrets de relació entre les dues llengües, però no viuen mai cap «conflicte lingüístic» de caràcter general. Qui escriu en català té les seves raons per fer-ho, però aquestes varien segons els individus i les circumstàncies. No hi ha pas *una* raó per a escriure en català i fer-ho no és mai un acte de resistència contra la intrusió del castellà. No entendre això és no entendre res –pitjor encara: és no voler entendre.

10. C. MARTÍNEZ I TABERNER, *La llengua catalana a Mallorca al segle XVIII i primer terç del XIX*, Barcelona: Universitat de les Illes Balears/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000; i «L'oblit d'un codi escrit», *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, a cura de Joan Mas i Vives, Joan Miralles i Montserrat i Pere Rosselló Bover, 3 vol., Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, I, p. 79-106.

11. C. MARTÍNEZ i TABERNER, *La llengua...*, p. 101 i 10, respectivament.

12. C. MARTÍNEZ i TABERNER, «L'oblit d'un codi...», p. 79.

Catalina Martínez perpetua, doncs, els vicis principals de la bibliografia existent. La seva aproximació és típicament unilateral: mira només qui escriu què en català i no qui ho fa en castellà; vol saber què es fa *encara* en català i no què es fa *ja* en castellà; i no compara, ni qualitativament ni quantitativament, entre unes coses i altres. Sense càlcul i comparació, naturalment, no hi ha explicació possible, però això no la preocupa gaire perquè, altre cop típicament, no pensa que calgui explicar res: ella també està plenament convençuda, d'entrada, que la transformació de la societat mallorquina en una societat diglòssica és un procés exogen. La seva documentació mateixa ho contradiu constantment, això, però ella no ho veu. Veu, sí, que la pape-rassa emanada de la Sociedad Económica de Amigos del País és tota ella en castellà, veu que la Sociedad duu a terme una decidida campanya d'imposició de la diglòssia, ha de veure per força, encara que no ho digui, que tots els membres d'aquesta Sociedad són mallorquins i ben mallorquins, però es nega a extreure'n les inevitables conseqüències. Té a les mans l'evidència que classes dominants autòctones i autoritats «forasteres», sota l'Antic Règim, coincideixen a rebutjar la conveniència d'ensenyar el castellà a les classes subalternes, però és incapaç de llegir-la. De fet, el seu prejudici ideològic la duu en alguna ocasió a entendre exactament el contrari d'allò que el document ostensiblement diu: quan un síndic personer de Ciutat amb un nom tan aparatosament «espanyol» com Ruiz de la Torre explica que els nens mallorquins «primero saben Latín (de gerigonza) que aun su mismo Idioma», a què pot referir-se si no és al castellà? Un representant del «funcionariat foraster»¹³ com aquest «mai no hauria utilitzat la paraula “idioma” referida al català». Si no fos que això és exactament el que el bon senyor ha fet només deu ratlles més amunt del mateix text citat: les deficiències de l'ensenyament de les primeres lletres –ha explicat– vénen del problema de base que «*el A.B.C. del idioma patrio (es decir su valor [fonètic, naturalment]) le aplican al Castellano y aun al Latín*». No sabem per què, darrere la seva dèria, Catalina Martínez no considera important de dir-nos, i probablement ni tan sols d'esbrinar-ho, a quina conclusió última volia arribar el síndic. Però el que queda claríssim és el que estava dient en el fragment que ella ens cita: que els nens mallorquins, en comptes d'aprendre a llegir en bon català de Mallorca, aprenien a fer-ho en mal castellà i pitjor llatí.¹⁴ Amb tot, el fet és que a Catalina Martínez li passen per les mans autèntics documents i, si aquests no li plantegen la necessitat de buscar una explicació al procés general, sí que li demanen de tant en tant explicacions concretes, que, donat el partit pres previ, se li tradueixen inevitablement en típiques perplexitats: «Hem d'entendre que l'únic interès que mou [els homes de la Sociedad Económica a confeccionar un diccionari mallorquí-castellà] és l'aprenentatge de la llengua castellana?» «Quin criteri se seguia [a l'administració municipal d'Artà] per escriure unes vegades en català i altres en castellà? No tinc

13. C. MARTÍNEZ i TABERNER, *La llengua...*, p. 17.

14. ID., p. 61.

realment cap resposta». «Tot això ens dona unes factures, que podem situar cap al 1860-70, que ja no sabem si són factures en català, però farcides de frases en castellà, o escrits en castellà plens de formes catalanes».¹⁵

És una llàstima, doncs, que Catalina Martínez no hagi sabut desfer-se d'aquesta rèmora ideològica nacionalista, perquè la seva aproximació a la qüestió no podia ser metodològicament més correcta. En primer lloc, Martínez ha començat per fer-se preguntes, i preguntes pertinents: «quin ús de la llengua catalana feien els grups socials més representatius i quin tipus de llengua s'utilitzava en els diversos registres i àmbits d'ús».¹⁶ Sens dubte hauria pogut formular-les millor: no sé què vol dir «grups socials més representatius». I hauria calgut, com ja he dit, no centrar la recerca unilateralment en el català: calia demanar-se, simplement, quina llengua usaven els diversos sectors socials en quines circumstàncies. Però, més o menys clarament, això ja és plantejar-se la problemàtica essencial. I en segon lloc, Catalina Martínez ha anat a buscar la resposta a les seves preguntes allà on només es pot trobar i on, com he dit i repetit, a ningú no se li havia acudit d'anar: als arxius –municipals, notariais, privats. I n'ha tingut prou, d'això, perquè aquesta documentació mateixa comencés a imposar-li algunes de les seves diàfanes evidències. Ha descobert, d'entrada, la importància fonamental que tenen, per la seva riquesa i diversitat, els fons patrimonials. Ha observat la considerable presència escrita del català fins a ben entrat el XIX i l'alt nivell d'estandardització, segons unes normes de transmissió tradicional, d'aquesta llengua escrita. Ha comprovat –fins a un cert punt malgrat ella mateixa– l'escassa importància de les mesures polítiques del XVIII i la diferència essencial entre la situació sota l'Antic Règim i la que crea la revolució liberal. Ha sabut veure, en conseqüència, la fonamental irrellevància de l'escola abans de l'esmentada revolució. Ha pogut també fixar més correctament la cronologia bàsica del procés d'imposició de la diglòssia. I s'ha adonat que el que se sol presentar –i ella mateixa, contradictòriament, a estones ho fa– com a resistència a aquest procés, no és sinó impotència: els diversos «grups socials» prou que volen escriure en català; el que passa és que alguns ho poden fer millor que d'altres i alguns, en aquesta època, senzillament encara no poden. Comparat –repeteix– amb tot el que s'havia fet fins ara, el salt endavant és gegantí.

Jutjat en termes absoluts, és cert, encara es queda curt. El volum de material documental examinat és insuficient, i el tractament al qual és sotmès, no prou sistemàtic ni aprofundit. Martínez no ha consultat a penes fons comercials i, dels arxius familiars, s'ha mirat només les molt interessants col·leccions de factures i rebuts, però no –o molt poc i per damunt– la correspondència. Això li impedeix de parlar de la pràctica de la burgesia comercial i industrial, de la burgesia professional, del clero, i de l'aristocràcia –la limita de fet al grup social dels artesans i petits comerciants i,

15. ID., p. 86, 116, 153.

16. C. MARTÍNEZ i TABERNER, «L'oblit d'un codi...», p. 79.

una mica, al dels amos de possessions. El llibre revela també deficiències metodològiques. Del material que més ha treballat, les esmentades factures i rebuts, Martínez ha triat els documents a estudiar una mica a l'atzar, com a exemples més que res i sense cap intent ni d'avaluació quantitativa ni de precisió cronològica una mica refinada. Hauria calgut fer-hi autèntiques cales cronològiques d'un cert gruix —és a dir, agafar un fons documental ben nodrit i mirar-se *tots* els documents d'uns quants anys separats per intervals més o menys regulars. Pel que fa al material notarial, el mer «seguiment d'alguns notaris» no serveix de gaire res per a «avaluar la introducció de la llengua castellana» en aquesta activitat. Ni coneixent la proporció que els notaris seguits representen sobre el nombre total no seria legítim d'arribar a cap conclusió perquè no tenim manera de saber si el comportament d'aquests és típic o totalment excepcional. Hauria estat millor de limitar-se a una o dues localitats i estudiar el comportament de *tots* els seus notaris durant el període estudiat. Un estudi més sistemàtic de les fonts hauria permès també a Catalina Martínez de llegir més correctament i valorar més adequadament els documents o tipus de documents individuals. Hauria sabut, per exemple, que els contractes d'arrendament de terres són molt especials perquè es mantenen, evidentment per l'especial naturalesa paternalista de la relació entre amo i parcer, en català molt de temps després que el grup social que els fa redactar hagi deixat d'usar la llengua pròpia per a qualsevol altra mena d'escrit. També hauria sabut, per haver-la vist constantment repetida, que la fórmula «Compte de la feina [que] ha feta Mestra Juan Estelrich Farrer» és justament això, la fórmula habitual amb la qual els artesans de Mallorca (com de Catalunya, d'altra banda) encapçalaven les seves factures, en comptes d'embranchar-se en estranyes especulacions sobre qui podria haver estat l'autor del document.¹⁷ Però seria molt injust d'acabar en to de crítica: Catalina Martínez ha obert amplament la via a l'autèntic estudi de la història lingüística de Mallorca i ha mostrat clarament la direcció que tot nou esforç haurà de seguir.

Voldria, per acabar, comentar un parell de treballs, de tema molt més precís i abast més limitat, que es presten a importants consideracions metodològiques pel que fa al tractament que cal donar als documents antics que es presenten com a testimoniatges directes de l'ús oral de la llengua. L'autora d'un d'aquests treballs, l'estudi de dos processos del segle XVI, creu prevenir-nos contra un fàcil error amb l'ad-

17. C. MARTÍNEZ i TABERNER, *La llengua*, p. 310-311. Val a dir que, havent-la trobada a tots tres documents que estudia, Martínez ja n'hauria hagut de tenir prou per a adonar-se de la fórmula, sobretot a la vista del tercer, ostensiblement escrit en tercera persona, com ella mateixa adverteix amb incomprensible sorpresa, per l'artesà corresponent. És clar que és sempre aquest qui escriu la factura, directament o per persona interposada. Això no hi fa absolutament res, sempre que el nivell de competència lingüística sigui compatible amb el del sector social. El cas contrari és relativament poc freqüent i generalment controlable, perquè sol tractar-se de l'administrador del senyor, la lletra del qual aviat esdevé familiar per a l'investigador. I al revés: en els seus documents la pobra qualitat de la llengua, i sobretot de l'ortografia, indiquen que aquests no poden ser pas obra d'un administrador de patrimoni (que sovint vol dir un capellà o un advocat). És impensable, especialment, que l'administrador hagués escrit «Don Guiem Torela». Quant a «par mi Sañó Don Guiem Torela» és igualment obvi que cal llegir «per a», però no pas «mi, Senyor», sinó simplement «missenyor», forma habitual de tractament dels senyors per part dels criats, dels parcers, i dels menestrals.

vertiment que «els escrivans podien en algun moment intervenir en el text».¹⁸ Malament rail! Els escrivans *escrivien* el text. El text era *tot* seu. Eren ells qui naraven, posant en estil indirecte les preguntes dels interrogadors i les respostes dels interrogats. I eren ells qui, de vegades, *feien parlar* en estil directe els darrers. Tota la qüestió és, quan feien això, reproduïen a) sempre i b) fidelment les paraules dels interrogats? Pel que aquí ens interessa (és a dir, si els interrogats s'expressaven realment en la llengua que l'escrivà els atribueix), els documents reproduïts per Perea no tenen gaire interès, ja que les persones que podrien no ser catalanoparlants (Antoni Crabinu, Àngela Pes, Caterina Fiore, Baquis Uras, Segondino Treglia, Sebastianu Pira, Sperança Manno, és a dir, possibles parlants de sard o italià) o parlen per boca d'altri (el testimoni que explica el que van dir) o fan parlar (com a testimonis que són) individus, com el veguer, que és raonable de considerar catalanoparlants. De tota manera, un dels documents ens dona una mostra clara de la interposició total de l'escrivà i ens avisa dels autèntics perills que amaguen aquests textos: la persona que els testimonis (és a dir, hi insisteixo, realment, l'escrivà) anomenen «Secundí» o «Secundín Trella», se signa «Segondino Treglia». En quina llengua va fer realment la seva deposició? Si ens haguéssim de creure el document al peu de la lletra, en català. En realitat, no ho sabem ni ho podem saber.¹⁹

És justament aquest problema de la transferència de les paraules parlades a la seva reproducció escrita i, doncs, de la recuperació d'aquelles a partir d'aquesta que és planteja Rafael Fresquet en el segon dels treballs que ara comento.²⁰ Malauradament, ho fa sota l'angle de l'anomenada «anàlisi del discurs» i es converteix així en una mostra de la irrellevància essencial d'aquesta novíssima disciplina de cara a la història de la llengua –la mateixa, un sospita, que de cara a qualsevol altra cosa. Tractant-se d'història de la llengua, tot text ha de ser tractat com un document històric i, doncs, la crítica a la qual ha de ser sotmès ha de ser, per damunt de tot, aquella a la qual cal sotmetre tot document històric. Les subtils i enginyoses anàlisis que Fresquet aplica als seus cauen per la base justament per això, perquè no té en compte en totes les seves implicacions, encara que en sigui en gran mesura conscient, el mateix fet fonamental que Perea ignorava: que els seus documents és l'escrivà qui els escriu. No pas, com diu ell mateix a la p. 115, qui «té gran part de responsabili-

18. M.P. PEREA, «De la llengua oral a la llengua escrita: dos processos algueresos del segle XVI», *Actes de l'Onzè Col·loqui*, i, ps., a la p. 47.

19. Això, de passada, ens adverteix que no es poden fer deduccions dialectològiques, excepte pel que fa a trets molt obvis, a partir de textos com aquest sense conèixer la personalitat de l'escrivà. També cal precisar que l'alternança de formes «Lo Archibisbe» / «El Arçobispo» no pot de cap manera ser interpretada com a una vacil·lació, ni de la llengua en aquest moment històric, ni tan sols de l'escrivà mateix. «Arçobispo» no ha estat mai un castellanisme del català. Senzillament, a l'encapçalament de la lletra és l'escrivà qui escriu «Lo Archibisbe», mentre que a l'acabament és l'arquebisbe qui signa, en el castellà que, en aquestes alçades (1548), ja és de rigor per a aquestes dignitats (suposant que el bisbe Palou fos català, cosa que no sé). Posats a fer, afegiré que, al començament de la mateixa lletra, cal llegir, no «amat de ssa Magestat Vostra, de quinze del corrent mes [...] havem rebut», sinó «amat de ssa Magestat. Vostra [s'entén, lletra], de quinze del corrent mes [...] havem rebut».

20. R. FRESQUET FAYOS, «La llengua col·loquial del segle XVII a la Ribera del Xúquer. Notes sobre els registres lingüístics i el pas de l'oralitat a l'escriptura en uns processos criminals», *Actes de l'Onzè Col·loqui*, I, p. 107-23.

tat [...] de la configuració del text final», sinó, com rectifica al penúltim paràgraf (p. 121), «el responsable últim de la [seva] conformació». Últim i, caldria afegir, únic. El text, insisteixo, és l'escrivà qui el va escriure, tot. Ell és qui recull les preguntes dels interrogadors i les respostes dels interrogats i les declaracions dels deponents i les posa, en general, en estil indirecte. Però és ell també –i això és el que Fresquet, com molts altres, oblida– qui els *fa parlar* en estil directe. Caient, una de tantes vegades i com tan fàcil és, en el parany que aquesta mena de document té constantment parat, Fresquet escriu «En aquest cas el narrador dels fets és» un dels mateixos protagonistes dels fets. Sí, però només dins d'una altra narració que no controla ell, sinó l'escrivà. El deponent és com el personatge que, en una novel·la narrada en tercera persona, explica una cosa que li ha passat. Aquest, i no pas, com pensa Fresquet –i com pensava Nadal en el cas dels processos d'Inquisició–,²¹ el context real de les declaracions –la situació d'enquesta judicial en què van ser fetes–, és el factor decisiu. No és pas que, per usar la seva terminologia, l'espontaneïtat del mode oral de les deposicions i respostes dels interrogats estigui condicionada i probablement limitada per la formalitat de la situació. És que no podem de cap manera donar per suposat que allò que l'escrivà va deixar enregistrat és la transcripció fidedigna d'allò que el deponent va dir i en la llengua en la qual ho va dir. Com Fresquet mateix reconeix cap al final de l'article (p. 120-121), la fidelitat de l'acta cal entendre-la en el sentit general de no fer dir al deponent res que no hagi dit, ni ometre res del que hagi dit –i la signatura del deponent n'és la garantia. Però no es pot pas entendre, de cap manera, aquesta fidelitat com a reproducció exacta de les paraules pronunciades, i això no pas perquè «el text escrit [sigui] el resultat d'un procés de reïficació que permet el predomini de la funció transaccional o informativa del llenguatge sobre la funció d'interacció» (com diu Fresquet citant un analista del discurs), ni perquè «l'escriptura [sigui] sempre més conservadora» que no la llengua parlada (com afegeix citant un lingüista), sinó senzillament perquè aquest era el *modus operandi* dels escrivans, que ni eren taquígrafs ni anaven armats de *cassettes*.

No podem, doncs, donar per suposat que allò que el document ens diu que va ser dit, va ser dit com ens ho diu. I no podem, en primer lloc i sobretot, per pur principi metodològic, perquè no hi tenim dret, perquè no en podem estar segurs –i això en si ja és prou. Però també, en segon lloc, perquè els documents ens ofereixen, altre cop, àmplia evidència de la interferència dels escrivans. Així, Fresquet es lliura a un subtil joc d'especulacions al voltant de les declaracions, reproduïdes en estil directe, d'uns personatges, dos bascos i un aragonès, que de vegades s'expressen en castellà i de vegades ho fan en català. Les especulacions són prou enginyoses i prou raonables (per exemple, un dels personatges s'expressaria en una de les ocasions en castellà, en comptes del seu català habitual, perquè ho faria dins de la deposició d'un

21. J.M. NADAL, «El català en els segles XVI i XVII», L'AVENÇ, núm. 100, gener 1987, p. 24-30.

altre, que era castellanoparlant), però arriba un moment que Fresquet mateix ha de reconèixer (p. 119) que «Altres vegades, el canvi [de llengua] es produeix sense cap motiu aparent».²² En efecte, però no perdem de vista que «sense cap motiu aparent» vol dir per pura decisió arbitrària de l'escrivà, el qual, preocupat només per l'enregistrament fidedigne dels detalls factuais de la deposició, tria, d'una manera totalment aleatòria, de vegades la versió *verbatim*, de vegades l'estil indirecte, però d'altres també –i aquest és el problema– una versió *pseudoverbatim*, fent parlar el depONENT en estil directe, però no amb les seves pròpies paraules i, sobretot, no en la seva pròpia llengua. Les especulacions de Fresquet –o de qui sigui, en circumstàncies semblants– poden ser correctes, però ni ell ni nosaltres no tenim manera de saber-ho, ni, doncs, dret de lliurar-nos a elles. És així de senzill.

Ara bé, per a allò que aquí ens interessa, les implicacions de tot plegat són ben clares. El principi metodològic essencial és que tot depèn de quina sigui la llengua de la institució involucrada en cada cas concret i, doncs, la del document: tota declaració reproduïda en estil directe en una llengua diferent d'aquella en la qual el document està escrit pot ser acceptada amb tranquil·litat com a evidència que aquesta és la llengua en què va ser feta; i al revés, cap declaració reproduïda en estil directe en la mateixa llengua del document no podrà ser acceptada com a evidència que aquesta és la llengua en què va ser feta. Naturalment, en molts casos, per no dir en la majoria, no hi haurà cap motiu raonable per suposar que no hagi estat realment així, però en aquests casos –per a allò, hi insisteixo, que aquí ens interessa– l'evidència no tindrà tampoc cap interès per a nosaltres. Són els casos en què es pugui plantejar el dubte els que ens interessin, i és en aquests que el principi que he enunciat esdevé d'aplicació obligatòria. Dit d'una altra manera, en documents emanats d'institucions catalanògrafes, com les instruccions de processos pre-1714, per exemple, caldrà desconfiar sistemàticament de tota evidència que faci parlar un possible castellanòfon en català; i en documents emanats d'institucions castellanògrafes, com ara els processos inquisitorials o els instruïts després del 1714, caldrà fer-ho d'aquella que faci parlar un possible monoglot català en castellà.

22. I altres vegades encara, per acabar d'embolicar la troca –i aquesta és la prova definitiva del que estic dient–, «l'alternança de les dues llengües [es produeix] en el [mateix] fragment en estil directe» (p. 120)!